

Рефлексія в дизайні Особливості та роль

ТАРАС ГАБРЕЛЬ

Вступ. Сучасними дослідниками створено та виокремлено різноманітні шляхи дослідження рефлексії в різних видах творчості загалом. Як феномен людської мисленнєвої діяльності вона найактивніше вивчається в рамках психології, філософії та педагогіки. Порівняно нечасто місце рефлексії розглядається комплексно в творчому процесі та творчому методі саме дизайнера, проте цей вид людської діяльності передбачає творчість як основну фундаментальну місію та візію, має свої специфічні ознаки та особливості, а іноді парадоксальним чином нівелює суть самої діяльності, перетворюючи її на рутину, — про це окрема розмова. У запропонованій статті автор спробував віднайти найвдаліше тлумачення поняття «рефлексія» для дизайнера, продемонстрував специфіку цього виду діяльності в умовах сьогоденних реалій, класифікував види дизайн-творчості за рівнем новизни.

«Усі люди — дизайнери», — це визначна цитата відомого теоретика і практика дизайну, основоположника гуманістичного напрямку в дизайні Віктора Папенака. В його трактуванні дизайн — «свідомі та інтуїтивні зусилля для створення вагомому порядку» [1]. Можна погодитися з дослідником, адже етимологія такого популярного нині слова приводить нас до англійського *design* — замисел, план, намір, а якщо глянути дещо глибше, знаходимо корені поняття

в латинському *designare* — відміряти, намічати. В такому ракурсі дизайн справді є основним видом людської діяльності, адже процес планування роботи присутній у будь-якій галузі. До слова, нині в Україні понад двісті навчальних закладів готують майбутніх дизайнерів за різноманітними напрямками: графічний, промисловий дизайн, костюм, текстиль, інтер'єр, цифрові інтерфейси тощо.

Вершиною діяльністю дизайнера виступає творчість. Певною мірою, маючи осмислені та підсвідомі (нетерміновані) аспекти — у випадку, коли вона володіє істинно загальнолюдською цінністю, її вага спроможна зростати у часовому континуумі. Творчість дизайнера несе проектно-образний характер і завжди спрямована на вирішення соціально-культурних і навіть економічних проблем. Важливою здатністю дизайнера є вміння усвідомлювати, виявляти і вирішувати проблеми. Саме така риса віддаляє дизайн від чистого, «самодостатнього» мистецтва, яке ставить перед собою дещо інші задачі, а зазвичай мистецьке самовираження необхідне розвиненому індивіду навіть суто з терапевтичних міркувань. Творче мислення дизайнера — це специфічна форма мисленнєвості, що базується на художніх, соціокультурних, конструктивно-технологічних, екологічних уявленнях про об'єкт розробки та на пов'язаній з цим процесом есте-

тичний рефлексії [2; 3]. Для повноцінного розвитку та розкриття ефективного творчого методу (ТМ) визначено роль та місце рефлексії у ньому, проаналізовано її найактивніші впливи на різні елементи свідомості.

Єдиної теорії творчості наразі досі не існує, хоча дослідниками та філософами різних епох робились певні спроби уніфікувати конструкти та алгоритми творчості — як вершинної людської діяльності. Як уже зазначалося, творчість дизайнера відрізняється від інших видів «чистої» творчості, адже вона несе характер спрямованості від проблеми до її вирішення й повинна трансформувати середовище життя людини, інструменти життєдіяльності та безпосередньо саму людину. На жаль, сучасний дизайн в Україні знаходиться на досить невисокому рівні, водночас правильне та раціональне застосування потенційних вітчизняних розробок як для внутрішнього, так і зовнішнього ринків могло б перетворити нашу державу на туристичну мекку, принести економічну користь, відродити легку та важку промисловість, підняти українську економіку на якісно новий рівень.

Гармонійний розвиток рефлексії в студентів-дизайнерів на етапі підготовки у навчальному закладі повинен правильно визначити місце суб'єкта дизайн-творчості по відношенню до його розробок, викладацького та студентського колективів, підготувати до реалій діяльності, спрямувати вектори саморозвитку та самореалізації. Потенційна користь її дослідження стосується, по-перше, педагогів, котрі готують спеціалістів у напрямку проектно-художніх дисциплін, по-друге, безпосередньо студентів спеціальностей дизайн та архітектура, по-третє, школярів, які мислять творчо і готуються до опанування перелічених вище напрямків.

Для різноманітних філософських та психологічних шкіл характерне специфічне, відмінне від інших, трактування рефлексії. У гуманітарно-культурологічній парадигмі, скажімо, рефлексія трактується як процес осмислення, переосмислення й перетворення суб'єктом змістів

свідомості, діяльності, спілкування й форм власного досвіду; як те, що задає зв'язність і свідомість подієвості людського життя, породжує дійово-перетворювальне ставлення особистості; як цілісність «Я» людини до її власної поведінки, а також до її соціокультурного й речовинно-екологічного оточення [4–7; 8, с. 182–186].

Рефлексія — міждисциплінарне поняття з багатомірковою історією, це звернення уваги суб'єкта на самого себе і на свою свідомість, особливо на продукти власної активності, а також будь-яке їх переосмислення [9]. Тобто акцентується увага на функції власної свідомості, до складу яких входять цінності, інтереси, мотиви, мислення, механізми сприйняття, прийняття рішень, емоційного реагування та поведінкові схеми. Це унікальна здатність людської свідомості в процесі сприйняття діяльності сприймати зокрема себе саму, внаслідок чого людська свідомість постає як самосвідомість: знання про знання або думка про думку [10, с. 35–42]. Рефлексія — філософське поняття, що характеризує форму теоретичної діяльності людини, спрямованої на осмислення своїх дій, всієї людської культури та її основ.

Для нас цікавим може виявитися й дещо інший підхід до трактування означеного терміна: якщо звернути увагу лише на основну частину поняття «рефлекс», матимемо два прийнятних трактування — біологічне та мистецькознавче. Обидва вони так чи інакше походять від латинського *reflexus* — відбиття, віддзеркалення. Рефлекс у біології є найпростішою підсвідомою стереотипною реакцією організму на конкретний подразник — відбиття несвідомими аспектами психіки зовнішнього втручання в існування та діяльність організму. Не менш цікаве й актуальне тлумачення значення слова «рефлекс» у живописі — це ефект відбитого світла, що виникає в тих випадках, коли на предмет або його частину падає світло, віддзеркалене від навколишніх предметів. Забігаючи наперед, зазначимо, що мистецькознавче поняття «рефлекс» має вагоме значення в розумінні рефлексії, адже відбиття світла від навколишніх предметів

наводить на аналогії про існування рефлексивного середовища, взаємопроникнення об'єктів у просторі тощо.

Таким чином, оскільки рефлексія — це, по суті, відбиття в нашій свідомості нашої діяльності, можна виділити безмежну кількість аналогічних відбитків; так формується рефлексія другого, третього, ... *n*-го порядків, що надзвичайно важливо для професійної діяльності дизайнера. Осягнути глибину наявних рівнів свідомістю фактично не виявляється можливим, допустимо лише спрогнозувати ситуації при схематичному моделюванні рефлексії та її продуктів, а також складні рівні відбитків можна моделювати за допомогою комп'ютера.

Індивідуальні характеристики для кожної окремо взятої особистості завжди різні і при багатофакторному аналізі можуть сконструювати цікавий аналітичний портрет креативного фахівця-дизайнера. Звісно, можна стверджувати, що успіх спричиняє просто талант + наполегливість, але розуміння специфіки власного творчого стилю для кожної особи виступає запорукою ефективної діяльності, ментального здоров'я та забезпечення вищих індивідуальних і соціальних потреб. Можливість формувати в процесі життєдіяльності власний індивідуальний творчий метод — свідомо чи підсвідомо — є важливою в сучасних умовах для кожної сфери діяльності, а для дизайнера-архітектора це архіважливе завдання, що виражається різнобарв'ям у будівництві, побуті, тобто у всьому, що нас оточує, створює для нас комфорт та затишок.

У процесі експериментальної роботи автором було встановлено, що творчий пошук, якщо його не обмежують об'єктивні фактори, може тривати безкінечно, адже немає межі самовдосконаленню, як і для творця нема вершини, на якій йому зрештою не захотілося б опинитися. Біографічний метод досліджень видатних обдарованих особистостей зазвичай демонструє їхню невдоволеність результатами власної творчості, а оскільки проектно-технічна та об-

разно-творча діяльність дизайнера, по-перше, має чітко орієнтований на вирішення проблеми характер і відповідно несе соціальне забарвлення, а по-друге, виключає індивідуальну новизну як об'єктивну характеристику, чим змушує свідомість апелювати до трансцендентних цінностей, хочеться додати, що найдивовижніша професія в світі — професія дизайнера. Займаючись дизайном, ти приносиш користь і радість людям і водночас сам отримуєш ні з чим незрівнянне задоволення від процесу проектування.

Серед усіх складових творчого методу варто виділити таку рису, як рішучість, адже неспроможність вчасного прийняття рішення — будь то конструктивна, винахідницька, художня, організаторська чи навчальна, пізнавальна діяльність, руйнує задум і робить діяльність не результативною. У здатності приймати рішення виражається регуляторна функція творчого мислення, його самоорганізація [11].

Надзвичайно важливим є й такий аспект, як ставлення до роботи. Засвоєне в ранній юності, воно впливає на те, як ми відносимемося до праці в наступні роки [12, с. 14–20], і якщо прояви творчості, яка в ранньому та юному віці часто межує з девіантністю та маргіальністю, були жорстко придушені несприятливим рефлексивним середовищем, то в майбутньому будь-які інтенції до інвенцій, навіть якщо вони й були іманентні для індивіда, залишаться нереалізованими.

Антагонізм природності та культури — популярна тема для полеміки в будь-якому науково-мистецькому середовищі, а саме дизайн виникає як реакція культури на цивілізацію [13, с. 32]. Він проростає і постає на перетині мистецтва і математики, технологій та ремісничих традицій, інновацій та вернакулярного підходу. В сучасний складний та динамічний час доцільно й необхідно говорити про соціально спрямований дизайн для всіх верств населення, який вирішує конкретні актуальні проблеми, спрощує наше життя, модернізуючи всі його сфери, враховує екологічну складову як елемент жит-

тевого циклу виробу; а не про дизайн лише як інструмент ринкової економіки чи засіб для декорування вишуканих елітарних виробів, повторність і неергономічність яких часто маскується ексклюзивними матеріалами та «заслуженими» брендами. Такі прояви меркантильних цілей у проектній культурі давно реалізуються суб'єктами творчої діяльності, яким комфортніше іменувати себе митцями. Актуальна при цьому думка гуру дизайну, справжнього шоумена, створювача сучасних трендів француза Філіпа Старка: «Між дизайном і сучасним мистецтвом немає жодного зв'язку. Мистецтво абсолютно самодостатнє, це чиста поезія. А дизайн крутиться навколо підвищення функціональності, ергономіки. Дизайн хоче сподобатись, мистецтву це не потрібно» [14]. Грамотний дизайнер під час роботи над будь-яким проектом бачить перед собою конкретну проблему, шукає її, вловляє усі нюанси і продукує ефективні рішення. На відміну від художника, дизайнер створює образ, що є продуктом як творчої інтуїції, так і логічного функціонального мислення.

Як було сказано, не існує загальної теорії творчості, але у формуванні теорії про творчий метод дизайнера все-таки можна виділити та систематизувати інформацію. Адже для дизайнера творчість — це, безумовно, головний та системний вид діяльності. Усім відомі такі явища, як «творчі муки» або так звані «муки творчості» — зазвичай вони притаманні людям з високим рівнем інтелекту та креативності, які не пізнали та сформувавши повноцінно свій творчий метод і не встигли пристосувати власні психологічні особливості під динамічність та строгу регламентованість ринкових процесів. І проблема, як правило, прихована саме у відсутності коректної особистісної та інтелектуальної рефлексії, браку досвіду рефлепрактики на етапі навчання у навчальному закладі.

Назріла потреба виділити основні характеристики діяльності дизайнера в порівнянні з іншими професіями, де творчість як вихід за рамки буденного вітається та винагороджується.

Йдеться насамперед про:

- присутність естетичної рефлексії;
- образність як основну складову мислення;
- синтез інтуїтивного та аналітичного підходів.

Традиційно виділяють три основні напрямики дизайн-творчості (хоча в сучасних умовах дизайнерам доводиться працювати з пошуком рішень у мультидисциплінарних напрямках): *графічний* — відео- та мультимедійні презентації, поліграфічні вироби, середовище Інтернету, мобільні додатки; *промисловий або предметний* — дрібні побутові вироби, ужиткові товари, автомобільний напрямок; та *дизайн середовища* — візуальні комунікації, ландшафт, виставкові павільйони та обладнання, інтер'єр. Чим майбутній продукт є масовішим, тим конвергентнішими є рішення. Так, при створенні тиражованого продукту — будь то предмет промислового дизайну чи друкована продукція з великим накладом, візуалізація будинку, інтернет-портал — будуються цілі стратегії, які усіляко намагаються передбачити реакцію користувача на готовий виріб. Такі засоби унеможливають фінансові ризики, роблять майбутній продукт привабливим та ефективним з точки зору його потенційних продажів. І відповідно, чим продукт є індивідуальнішим, тим зростає кількість ефективних дивергентних рішень, і процес зменшення їх кількості завжди обмежений об'єктивно-суб'єктивними факторами — як правило, це смаки та побажання замовника, які часто бувають обумовлені ексцентричними особистими уподобаннями та індивідуальною рефлексією буття.

Успішні корпорації для розробки ефективних у всіх сферах продуктів завдяки он-лайн технологіям часто звертаються до сучасних технік краудсорсінгу, краудфандінгу та краудкрафтіну, коли до створення продукту на кожному з етапів залучаються незалежні вмотивовані ентузіасти з різноманітних галузей. Саме завдяки їхнім уявленням про бажаний «ідеальний» продукт, а також їхній рефлексії на готові прототипи керівництво проектних груп вибирає напрямики для руху та вектор для корекцій у нових ітераціях проєк-

тного процесу.

На думку О. Гнісаретського, для розуміння культуротворчої ролі проектування важливо, коли нові цінності, що проявляють себе в проектних образах, стають загальнодоступними лише після того, як образи створені й критично «від-рефлектовані» [15, с. 31–40]. Віртуальне середовище у нинішніх умовах дає змогу здійснювати це оперативно та об'єктивно. Відповідальний смисло- й морфогенез у проектній практиці неможливий без розвинутої інтелектуальної та особистісної рефлексії всіма учасниками творчого процесу, і місія дизайнера — бути адептом рефлексивного підходу як у творчих колективах, так і в процесі індивідуальної роботи з клієнтом, рівень інтелекту якого часто детермінований доволі стихійними факторами.

Рефлексивне самопроекування і самоформування, пов'язане з екзистенціальним зверненням до крайніх смислів реального буття і життєдіяльності конкретного індивіда, називається «рефлексивною практикою» [16]. Поряд з когнітивними та комунікаційними навичками, соціальним інтелектом, ідеалами, цілями, мотивацією, технічними художньо-виражальними навичками та знаннями з різних спеціалізованих дисциплін, рефлексивна практика виступає одним із найважливіших конструктів творчого методу, вона детермінує успішність професійного зростання, веде до саморегуляції та компетентності.

Існує два типи умов, які характеризують спосіб роботи дизайнера: колективні (робота в проектній групі) та індивідуальні (так звані фриланс). Від характеру роботи (групова чи індивідуальна) залежить простір для виникнення рефлексій у дизайнера. Довід підтверджує, що форма фрилансу зазвичай є ефективнішою для інтровертованих особистостей, і основним кроком для продуктивної рефлексивної практики для них слід вважати вміння відрізнити операційну та формальну рефлексію, системно включити її в свою діяльність. Навіть монологічне спілкування в Інтернеті формує комфортне середовище для рефлексії референтного ком-

поненту і нівелює негативні прояви надмірної інтровертованості.

Робота в проектних бюро спонукає до розвитку кооперативної та комунікативної рефлексії, що найефективніше відбувається через організацію позиціональної дискусії, в якій кожен член колективу по чергово створює тези, антитези та їх синтез, дозволяє кожному з учасників підійти до теми, що обговорюється з різних позицій (звідки і її назва), створюючи таким чином умови для інтелектуальної рефлексії. Реалізація інженерно-діяльничої орієнтації в психології привела до напрацювання таких трактувань рефлексії, як:

1) усвідомлення підстав і засобів діяльності (В. Давидов);

2) вихід у зовнішню позицію одного суб'єкта діяльності по відношенню до діяльності іншого суб'єкта (В. Лефевр);

3) акту встановлення відношення між діяльностями або їх структурними утвореннями — діями, засобами, цілями тощо (Н. Алексєєв).

Загальний для інженерно-діяльничої орієнтації механізм рефлексії описується у вигляді моделі «рефлексивного виходу» за межі, створеного з метою побудови точок опори як засобів для подальшого здійснення діяльності (Г. Щєдровицький). Завдяки стрімкому розвитку Інтернету та різноманітних гаджетів такі речі, як тайм-менеджмент та блогінг, ефективно використовуються для включення всіх видів рефлексії у творчий метод дизайнера. Свідоме використання таких засобів може сприяти рефлексивній практиці, але лише за умови глибокого внутрішнього контролю за процесом. Навчаючись концентрувати свою увагу, людина отримує контроль над власною психічною енергією — основним паливом, від якого залежить наше мислення [17].

Рефлексія як формування образу, породження символів, трансформація нематеріального в матеріальне присуття як відповідь на проектне завдання, вона виникає і в момент зародження та обговорення ідеї, і на кожному етапі деталі-

зації проектного рішення, навіть при фінальній презентації напрацювання. Включення естетичної рефлексії як обов'язкової складової професійного мислення дизайнера в творчий метод можливо завдяки покращенню та вимогливішому ставленню до рефлексивного середовища.

Формування образності як характеристики творчого мислення дизайнера досягається як усіма переліченими вище емпіричними шляхами, так і розвитком зацікавленості іншими видами мистецтва, для яких образність служить характерним елементом сценічної, музичної та пластичної мов. Розвиток синтезу логічного та інтуїтивного мислення можливий лише у випадку особистої цілеспрямованої практики, використовуючи як усі існуючі алгоритми стимуляції творчого мислення, так і напрацьовуючи власні системи.

Висновки. Для забезпечення з урахуванням реалій сьогодення підготовки високоєрудованих дизайнерів у дидактичний процес у вищій школі ХХІ ст. мають бути активніше включені розвиток і поширення рефлексивної практики. Тільки усвідомлення власного місця у соціумі, правильне ставлення індивідом до

об'єкта своєї діяльності та визнання величезної відповідальності перед людством може допомогти зростити нове покоління свідомо та системно мислячих дизайнерів.

Лише критично відрефлексований на багатьох рівнях і у великого числа свідомості виріб здатний конкурентно існувати, бути досконалим та нести не одномоментну цінність, а радість та задоволення протягом багатьох років. Рефлексивний підхід до творчості декларує факт, що істинна творчість дизайнера формується навіть при виконанні простого технічного завдання, передбачаючи локальний чи регіональний рівень новизни розробки як задовільний, у створенні інноваційних стратегій та інструментарію, який претендуватиме на об'єктивну новизну.

Для людини з радикалістичною свідомістю нестерпно складно навіть уявити можливість створення нового без руйнування (заперечення) старого. В сучасну епоху, коли руйнівна установка різко загострює можливість глобальних катастроф як соціокультурного, так і геополітичного характеру, дизайнерові важливо вміти поєднувати створене і формувати кардинально нове, в чому істотну роль відіграє рефлексія.

1. Папанек В. Дизайн для реального мира. — М., 2004.
2. Здібності, творчість, обдарованість: теорія, методика, результати досліджень / Ред. В. О. Моляко, О. Л. Музика. — Житомир, 2006.
3. Турчин В. В. Особливості формування проектно-образного мислення дизайнера: Автореф. дис. ... канд. мистецтвознавства. — Х., 2004.
4. Здібності, творчість, обдарованість: теорія, методика, результати досліджень...
5. Кривошишина О. А. Образ світу як рефлексивне самоздійснення творчої особистості [Електронний ресурс]. — Режим доступу: biblioteka.cdu.edu.ua/cgi-bin/catsearch.pl?qttype=simple&query.
6. Мірошник О. Педагогічна рефлексія як чинник вияву творчого потенціалу особистості вчителя [Електронний ресурс]. — Режим доступу: www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/.../2011_2/.
7. Недвига Н. І. Педагогічні умови розвитку рефлексивно-творчого потенціалу майбутніх спеціалістів технічного профілю в процесі професійної підготовки // Вісник СевНТУ: Зб. наук. праць. — 2011. — Вип. 124.
8. Пелагейченко М. А. Модель організації рефлексивної діяльності учнів під

- час виконання творчого проекту // Зб. наук. праць Бердянського державного педагогічного університету. — 2008. — № 4.
9. *Мирошник О.* Педагогічна рефлексія як чинник вияву творчого потенціалу особистості...
10. *Семенов І. М.* Проблеми психологічного вивчення рефлексії та творчості // Питання психології. — 1983. — № 2.
11. *Растянников А. В.* Рефлексивное развитие компетентности в совместном творчестве. — М., 2002.
12. *Гурова А. Л.* Когнітивно-особистісні характеристики творчого мислення в структурі загальної обдарованості // Питання психології. — 1991. — № 6.
13. *Розенсон И. А.* Основы теории дизайна. — СПб., 2010.
14. Там само.
15. *Степанов С. Ю.* Психология рефлексии: проблемы и исследования // Вопросы психологии. — 1985. — № 3.
16. *Растянников А. В.* Рефлексивное развитие компетентности...
17. *Чиксентмихайи М.* В пошуках потоку [Електронний ресурс]. — Режим доступу: www.yakaboo.ua/ru/catalog/knigi/nehudozhestvennaja...i.../page-16.

Анотація. Виокремлено специфічні моменти творчості дизайнера у порівнянні з іншими видами діяльності, визначено місце рефлексії як конструкта творчого методу (ТМ), прослідковано основні її кореляції з іншими елементами ТМ. Досліджено місце рефлексології в творчому процесі дизайнера.

Ключові слова: дизайн, рефлексія, творчість, творчий метод, творче мислення дизайнера, рефлексивна практика.

Аннотация. Выделены специфические моменты творчества дизайнера по сравнению с другими видами деятельности, определено место рефлексии как конструкта творческого метода (ТМ), прослежены основные ее корреляции с другими элементами ТМ. Исследовано место рефлексии в творческом процессе дизайнера.

Ключевые слова: дизайн, рефлексия, творчество, творческий метод, творческое мышление дизайнера, рефлексивная практика.

Summary. We have marked out the specific points in the designer's creative work in comparison with other occupations, defined the role of reflection as the creative method (CM) too and traced its major correlations with other elements of the CM. We have researched the role of reflexology in the creative process of the designer.

Keywords: design, reflection, creative work, creative method, designer's creative thinking, reflexive practice